

Sociologie voor economen

W. Ultee, W. Arts en H. Flap, *Sociologie: vragen, uitspraken, bevindingen*, Wolters-Noordhoff, Groningen, 1992, 695 blz., f 84,50.

Inleiding

Waarom een leerboek sociologie bespreken in een blad voor economen? En waarom dit boek?

In de eerste plaats bevat het boek een schat aan (sociologische) informatie die economen van oudsher interesseert, zoals ongelijkheid van vermogens en inkomens, industrialisering en modernisering, technologie, collectieve goederen, de verzorgingsstaat, inkomens- en beroepsmobiliteit, de verschillen tussen rijke en arme landen, en de gevolgen van werkloosheid. Die informatie wordt op een zinvolle wijze gepresenteerd doordat ze steeds als toetsingsmateriaal voor verschillende sociologische theorieën gebruikt wordt.

In de tweede plaats worden sociologie en economie als complementaire disciplines voorgesteld. Wie de laatste jaren de discussies in de media heeft gevolgd over het invoeren van de markt in de voormalige Oostbloklanden, kan niet ontkomen aan de indruk dat de sociologische dimensie weleens werd verwaarloosd. Enige kennis van sociologische theorieën had politici en journalisten kunnen behoeden voor hun aanvallende al te grote optimisme. De auteurs mijden uitspraken over de ontwikkelingen achter het voormalige ijzeren gordijn niet. Zij slaan hierbij een uiterst pessimistische toon aan. Ook andere actuele onderwerpen zoals de sanering van de verzorgingsstaat en het probleem van de criminaliteit worden niet gemedend.

Ten derde zal menig econoom een warm gevoel van binnen krijgen wanneer hij leest dat de economische theorie van de nutsmaximalisatie het laatste decennium in de sociologie aangeprezen wordt als een middel om macrosociologische wetten en regelmatigigheden te verklaren en de verschillende theoretische tradities binnen de sociologie te integreren.

Drie vragen, drie tradities

Het boek presenteert de sociologie als een vak dat op drie hoofdvragen een antwoord probeert te geven: het ongelijkheidsprobleem, het cohesieprobleem en het rationaliseringsprobleem. Op elk van deze hoofdvragen geeft een andere theoretische traditie in de sociologie antwoord. Dat zijn achtereenvolgens het historisch materialisme, dat teruggaat op Karl Marx, het structureel functionalisme, dat van Emil Durkheim stamt, en de interpretatieve sociologie, die haar oorsprong vindt in het werk van Max Weber.

Ongelijkheid / historisch materialisme

De ongelijkheidsproblematiek wordt gekoppeld aan het historisch materialisme. De kern van deze opvatting wordt weergegeven in een zestal stellingen, die kort geformuleerd op het volgende neerkomen: Welke produktiewijze een samenleving ook kent, elke ongelijkheid in die samenleving berust op de een of andere vorm van dwang. Deze dwang leidt tot een bepaalde vorm van strijd, en soms resulteert deze strijd in de afschaffing van de oude dwangmiddelen en het verdwijnen van oude ongelijkheden, en onder bepaalde omstandigheden tot de komst van gelijkheid.

Dit alles lijkt rijkelijk vaag geformuleerd, maar dat is met opzet gedaan. Lege termen als "welke-ook", "de een of andere" en "bepaalde" functioneren als variabelen of oningevulde parameters. Nadere invullingen daarvan leveren de verschillende versies van het historisch materialisme op. Dat zijn de klassiek-Marxistische variant; de revisionistische variant van Bernstein; de orthodoxe variant van Rosa Luxemburg; de theorie van Berle en Means, die de belangen van aandeelhouders benadrukken; en de

theorie van Burnham, die de kern verder uitbreidt door aan de klasse van managers aandacht te besteden. Verder de theorieën van Sombart en Wiley, wier ideeën over mobiliteit het klassebegrip relativeren. Zo verklaart Sombart waarom er in de VS geen socialisme is. En ten slotte de opvattingen van Wallerstein, die in navolging van Rosa Luxemburg het idee van de economische ongelijkheid tussen klassen toepast op het vraagstuk van de gelijkheid tussen landen binnen het economische wereldsysteem.

In het boek worden deze verschillende theorieën op hun waarheid getoetst aan de hand van Nederlands en internationaal statistisch materiaal.

Cohesie / structureel functionalisme

Het cohesieprobleem wordt gekoppeld aan het structureel functionalisme. Kort samengevat wordt de kern van deze opvatting door de schrijvers in de volgende stellingen neergelegd: iedere samenleving vertoont een bepaalde samenhang voor zover zij bepaalde algemeen gedeelde waarden en normen kent (dat wil zeggen dat zij de een of andere cultuur bezit); iedere samenleving bestaat uit bepaalde intermediaire groeperingen (zij kent de een of andere structuur), en naarmate de leden van zo'n samenleving hechter in deze groeperingen zijn geïntegreerd, leven zij die waarden en normen meer na, hetgeen in meer samenhang resulteert.

Verschiedende invullingen van de parameters ("een", "bepaalde", "de een of andere") produceren verschillende theorieën en voorspellingen. Zo is de theorie van Durkheim, die voorspellingen doet over de mate waarin zelfdoding plaatsvindt in verschillende groepen binnen een samenleving en in verschillende samenlevingen, een nadere specificering van deze theorie. Dat is ook het geval met Mertons anomietheorie, die criminaliteit verklaart, en Hirschi's integratietheorie. Die laatste verklaart o.a. de kleine criminaliteit onder jongeren. Deze theorieën worden vooral aan data uit Nederland getoetst.

Rationalisering / interpretatieve sociologie

De interpretatieve sociologie wordt in verband gebracht met het rationaliseringsprobleem. De kern van deze sociologie, die vooral ontleend is

aan Weber, luidt als volgt: iedere hoog ontwikkelde voor- en vroegmoderne samenleving heeft een bepaalde godsdienst met een of ander wereldbeeld; dat wereldbeeld legt voor de leden van deze samenleving binnen zekere grenzen een bepaald heilsdoel vast en spoort hen aan dit via een bepaalde levenswijze te bereiken; sommige levenswijzen leiden tot meer, andere tot minder benutting van mogelijkheden om goederen efficiënter voort te brengen.

Bij de bespreking van deze traditie komen de bekende vragen over de relatie tussen kapitalisme en protestantisme aan bod (zoals: is de geschiedenis van Nederland een uitzondering op de Weber-these?), evenals de vraag waarom de VS minder geseculariseerd zijn dan Europa. In een apart hoofdstuk proberen de schrijvers aan de hand van de ontwikkeling van de techniek vast te stellen hoe ver het rationaliseringsproces in Nederland in vergelijking met andere landen is voortschreden.

Vraag vier: welvaart / economie

Later wordt een vierde hoofdvraag toegevoegd, het welvaartsprobleem, en daarmee wordt het utilitaristisch individualisme en dus de economische verklaringswijze geïntroduceerd. De kern wordt aan Adam Smith ontleend en luidt als volgt: iedere samenleving bestaat uit een bepaald aantal individuen en ieder samenlevingskenmerk is het resultaat van de handelingen die deze individuen onder uiteenlopende omstandigheden verrichten; deze individuen hebben bepaalde doelen en beschikken over bepaalde, altijd beperkte middelen (er is schaarste); de middelen worden zodanig ingezet dat met zo weinig mogelijk middelen de doelen zoveel mogelijk verwezenlijkt worden; de omstandigheden waaronder mensen handelen, beïnvloeden echter de mate waarin het inzetten van middelen doeltreffend en doelmatig is, en onder sommige omstandigheden hebben deze handelingen van individuen niet alleen als bedoeld gevolg dat ze hun eigen doelen zo goed en goedkoop mogelijk verwezenlijken, maar ook als onbedoeld gevolg dat anderen hun doelen beter en op spaarzamere wijze realiseren.

De auteurs laten zien hoe de verdere invulling van deze kern door Adam Smith het succes van de vrije

markt verklaart. Verder laten zij de tegenstellingen en overeenkomsten tussen de utilitaristische stroming en de andere drie zien. Verder bespreken zij hoe theoretici binnen deze traditie van meet af aan geprobeerd hebben behalve welvaart ook verschijnselen als cohesie en criminaliteit in een samenleving te verklaren (Hobbes, Locke, Bentham, en in onze tijd Gary Becker).

Synthese van de hoofdstromen

Met dit laatste geven de auteurs een voorproefje op het tweede deel van het boek, dat Synthese heet. Hierin laten zij zien dat voor een adequate weergave van de hele sociologie de strikte beperking van een stroming tot één hoofdvraag niet gehandhaafd kan worden. Door de verbijzondering van de hoofdvragen in vele deelvragen en de detaillering van de antwoorden binnen verschillende tradities begint er overlapping op te treden tussen de verschillende tradities. Vanuit iedere traditie zijn immers wel antwoorden op vragen uit de andere tradities geformuleerd.

Een van de nuttige wetenschapstheoretische onderscheidingen die de auteurs daarbij maken, is die tussen de theoretische kern van een traditie en de hulptheorieën. Theorieën die tot dezelfde traditie behoren hebben allemaal dezelfde kernuitspraken gemeen, maar zij geven daar telkens een andere invulling aan. Empirische toetsingen van die theorieën kunnen leiden tot aanpassingen van de hulphypothesen, maar zelden of nooit tot veranderingen in de kern.

Theoretisch kader van Lenski

Het onderscheid in kern en hulptheorieën helpt de auteurs om hun grootste ambitie te verwezenlijken. Die behelst de unificatie van de sociologie als geheel. Zij laten zien dat het Lenski, die duidelijk de held van het boek is, gelukt is een groot gedeelte van de vier verschillende sociologische tradities in één theoretisch kader samen te voegen: het technologisch evolutionisme.

Volgens Lenski kent iedere samenleving een omgeving, een bevolking, een cultuur, een hoeveelheid materiele goederen en een structuur. Vooral de cultuur van een samenleving beïnvloedt de mate waarin een samenleving afhankelijk is van haar omgeving, van de omvang van haar

bevolking, van de hoeveelheid materiële producten per hoofd van de bevolking, en van de segmentering van haar structuur.

Deze formulering lijkt weer rijkelijk algemeen en vaag, maar met behulp van een aantal hulphypothesen over techniek en ideologie worden heel specifieke voorspellingen over de invloed van technologie en ideologie op cohesie, ongelijkheid en rationalisering gedaan.

Actuele toepassingen

In de latere hoofdstukken proberen de auteurs aan te tonen dat Lenski's samensmelting van de vier tradities tot vooruitgang heeft geleid. Zijn theorie verklaart namelijk niet alleen de bekende empirische regelmatigheden die door de bestaande theorieën worden verklaard, maar zij doet bovendien met behulp van nieuwe hulpaannamen nieuwe voorspellingen. De schrijvers illustreren dit gedetailleerd aan de hand van actuele onderwerpen als de stratificatie van de samenleving, de relatie Noord-Zuid, de ondergang van het communisme, de opkomst en de gevolgen van de sociaal-democratie, de maatschappelijke ongelijkheid tussen man en vrouw, patronen van huwelijkspartnerkeuze, cultuurgebruik, verzuiling en ontzuiling, klas-severhoudingen en politieke tegenstellingen, en de vraag of er al dan niet sprake is van een tweedeling in de maatschappij.

Lenski's technologisch evolutionisme doet over een flink aantal van deze kwesties uitspraken maar, zoals de auteurs aangeven, de prestaties van deze theorie zijn (nog) niet overal beter dan die van de vier andere tradities.

Empirische toetsingen

Naast de hierboven gemelde actualiteit van de onderwerpen en de systematisering van theorieën is het bespreken van empirische toetsingen een sterk punt van het boek. Voor een leerboek is dat hoogst ongebruikelijk. Ten onrechte. Behalve dat kennis van empirische toetsen tot de intellectuele bagage van iedere student behoort, past de aandacht voor toetsingen uitstekend in de presentatie van sociologische theorievorming als een dynamisch proces, waarbij weerleggingen tot verdere theorievorming leiden.

Evaluatie

Reconstructie van tradities

Na zoveel lof hebben wij toch enkele kritische opmerkingen. Het boek is een inleiding. De auteurs hadden daarom misschien toch iets uitdrukkelijker moeten uitleggen dat hun weergave een reconstructie is van wat zij als de rationele kern van de verschillende tradities zien. Zij hebben als het ware de verschillende tradities gesecculariseerd, ontdaan van hun ideologische franje. Wij geloven dat zij dat goed gedaan hebben en dat dit ook noodzakelijk is voor een wetenschappelijke sociologie. Het gevaar bestaat echter dat de onschuldige, sociologisch verder niet geschoolde lezer die in de aanwezigheid van een Marxist of Eliasiaan iets uit dit boek te berde brengt, te horen krijgt: "Ja, maar het ligt veel subtieler. U heeft Marx of Elias eigenlijk niet begrepen."

Verder loopt zo'n lezer het risico dat een eerste kennismaking met een oorspronkelijk klassiek werk op een deceptie uitloopt. Misschien hadden de auteurs in het begin aan de hand van een enkel voorbeeld moeten laten zien dat subtiliteiten en nuanceringen die men in sommige theorieën vindt en die zij zelf niet vermelden lang niet altijd empirische inhoud hebben. Zoals het nu is, zou bij sommigen de indruk kunnen ontstaan dat dit boek een veel te oppervlakkige weergave is van de verschillende sociologische tradities en theorieën. Dat doelbewust voor deze 'oppervlakkigheid' gekozen is en dat die door de schrijvers zelfs als een wetenschappelijke deugd wordt gezien, had wel wat meer benadrukt mogen worden.

Niet gezien

Een punt van kritiek dat men tegen elk boek kan inbrengen is: "Waarom hebben de auteurs niet ook...". Dat is wat flauw, omdat de uiterste consequentie is dat besprekers zeggen: "Waarom hebben de auteurs niet een ander boek geschreven?" Zonder die laatste stap te zetten, willen wij toch een "waarom niet ook" formuleren. Waarom hebben de auteurs niet over de maatschappelijke gevolgen van de milieuproblematiek en de gevolgen van de multiraciale samenleving geschreven? Lenski's technologisch evolutionisme moet zeker over het eerste wat te zeggen

hebben, het structureel functionalisme (het cohesieprobleem) over het tweede. Gegeven de nadruk die het boek terecht op de actualiteit legt, had dit niet misstaan.

Vorm en presentatie

Ten slotte iets over de fysieke verzorging van het boek. Het boek is aantrekkelijk uitgevoerd en heeft een rustige en overzichtelijke bladspiegel. Het is prettig geschreven en bevat een zeer groot aantal duidelijke tabellen en grafieken met empirische gegevens, en een groot aantal schema's die de verschillende theorieën met elkaar in verband brengen. Al die hulpmiddelen staan op de plaatsen waar zij besproken wor-

den, zodat de lezer nauwelijks hoeft te bladeren. De statistische achtergronden van tabellen en grafieken worden helder en eenvoudig uitgelegd. Het boek is duur, maar door het aan te schaffen zou de lezer van dit blad het vooroordeel weerleggen dat economen van alles de prijs maar nergens de waarde van kennen.

Jack Birner

Rob de Vries

Jack Birner is verbonden aan de Economische Faculteit van de Rijksuniversiteit Limburg. Rob de Vries aan de Faculteit der Gezondheidswetenschappen van de Rijksuniversiteit Limburg alsmede aan de Faculteit der Sociale Wetenschappen van de Rijksuniversiteit Utrecht.